

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

2.1 สีย้อม (Dyestuff)

สีย้อม คือ สารสีที่มีลักษณะเป็นผลึกหรือผงละเอียด ที่เป็นสารอินทรีย์หรืออนินทรีย์ ที่สร้างมาเพื่อดูดซึม หรือดูดซับแสงโดยการทำให้อยู่บน หรือ ในผิวหน้าของวัตถุ แล้วเกิดการแพร่ แทรกซึมเข้าสู่ภายในโครงสร้างของวัตถุ เพื่อที่จะทำให้วัตถุนั้นมีสีขึ้นมา สีย้อมบางชนิดละลายน้ำ ได้ บางชนิดจะไม่สามารถละลายน้ำแต่จะละลายในตัวทำละลายอินทรีย์ได้ สีที่เห็นจากสีย้อมนั้น เกิดจากอิเล็กตรอนในพันธะคู่ซึ่งอยู่ในโมเลกุลของสี มีความสามารถดูดกลืนพลังงานในช่วง สเปกตรัมต่างกัน ตั้งแต่ 400 –700 นาโนเมตร สีย้อมที่มีโครงสร้างทางโมเลกุลแตกต่างกันจะมีโทน สีและความสามารถในการดูดกลืนพลังงานแสงในช่วงความยาวคลื่นต่างกันด้วย (กาวิ, 2545)

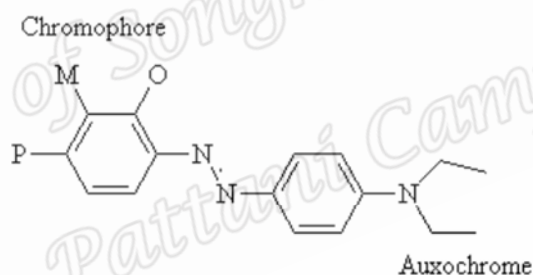
2.2 การจำแนกประเภทของสีย้อม

การจำแนกประเภทของสีย้อมจะจำแนกตามแหล่งที่มาของสีย้อมแต่ละชนิด ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. สีย้อมธรรมชาติ (Natural dyestuff) เป็นสีย้อมที่มาจากแหล่งธรรมชาติจากพืชและสัตว์ สีย้อมที่มาจากส่วนประกอบของพืช เช่น ส่วนลำต้น ดอก เปลือก ใบ เป็นต้น ตัวอย่างเช่น สีจาก ลูกมะเกลือ สีน้ำเงินจากต้นคราม สีเหลืองจากเนื้อไม้ไผ่ สีแดงจากดอกกรรณิการ์ สีแดงจากราก ต้นเข็ม ส่วนสีย้อมที่มาจากสัตว์ เช่น สีม่วงแดงของครั่ง สีม่วงจากหอยสังข์หนาม เป็นต้น สมัยโบราณสีย้อมธรรมชาตินิยมนำสีย้อมตกแต่งเพิ่มความสวยงามให้กับเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม โดย สีย้อมที่ใช้ในระยะนั้นจะเป็นสีย้อมที่สกัดจากธรรมชาติ และมีการใช้สารช่วยยิด (mordant) เพื่อ ช่วยทำให้สีย้อมติดคงทน การใช้สีย้อมที่สกัดมาจากธรรมชาติเป็นที่นิยมต่อเนื่องมา จนกระทั่งปลาย ศตวรรษที่ 19 ความนิยมสีย้อมธรรมชาติลดลง เนื่องจากกรรมวิธีการสกัดที่ค่อนข้างยุ่งยาก ความไม่ แน่นอนของเจดสีสีย้อม มีปัญหาเรื่องความคงทนของสีย้อมธรรมชาติ (กาวิ, 2545)

2. สีย้อมสังเคราะห์ (Synthetic dyestuff) สีย้อมประเภทนี้เป็นผลิตภัณฑ์จากน้ำมันปิโตรเลียม เมื่อน้ำมันปิโตรเลียมผ่านการสกัดแล้วจะได้สารไฮโดรคาร์บอน ได้แก่ เบนซีน และ ไซลีน ซึ่งเป็นสารไฮโดรคาร์บอนไม่อิ่มตัว สารเหล่านี้จะถูกนำไปทำปฏิกิริยาด้วยกระบวนการ ไนเตรชันแอมมิเนชัน (nitrationamination) เพื่อที่เปลี่ยนสภาพให้เป็นสารตัวกลาง และจากสาร ตัวกลางจะเปลี่ยนเป็นสีย้อมด้วยเทคนิคต่าง ๆ สีของสีย้อมสังเคราะห์ที่สะท้อนออกมาทำให้ตา

มนุษย์ปกติมองเห็นได้เกิดจากองค์ประกอบ 2 ส่วน ด้วยกัน คือ โครโมฟอร์ (chromophores) (รูปที่ 2.1) เป็นกลุ่มอะตอมของสารประกอบอินทรีย์ที่มีสีสามารถดูดกลืนแสงในช่วงที่มองเห็นได้ เนื่องจากความแตกต่างของกลุ่มโครโมฟอร์นี้ ทำให้สีย้อมสังเคราะห์ถูกแบ่งตามกลุ่มโครโมฟอร์ มีอยู่ด้วยกันหลายกลุ่ม คือ กลุ่มเอโซ (azo group) กลุ่มแอนทราควิโนน (anthraquinone group) เป็นสารกลุ่มที่นิยมใช้มากที่สุด และกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มอินดิโก (indigo group) กลุ่มเบนโซดิฟูแรน โนน (benzodifuranone group) กลุ่มไนโตรโซ (nitroso group) กลุ่มไนโตร (nitro group) กลุ่มเอทิลีน (ethylene group) กลุ่มคาร์บอนิล (carbonyl group) กลุ่มคาร์บอนิล-ไนโตรเจน (carbonyl-nitrogen group) กลุ่มซัลเฟอร์ (sulphur group) และกลุ่มฟอร์มazan (formazan group) แต่หากสีย้อมประกอบด้วยโครโมฟอร์เพียงอย่างเดียวจะทำให้ได้เพียงสีอ่อน ๆ เท่านั้น หากต้องการสีเข้มขึ้นจะต้องมีการเพิ่มเติมโครงสร้างทางเคมีของสารเคมีกลุ่มอื่นด้วย เรียกสารกลุ่มนี้ว่า ออกโซโครม (auxochromes) (รูปที่ 2.1) เป็นกลุ่มที่สร้างความเข้ม และความสว่างของสี มีคุณสมบัติการละลายน้ำ และ ปรับปรุงคุณสมบัติ ในการ ดูดติดกับเส้นใยให้กับสีย้อม หมู่ที่ละลายน้ำ เช่น $-\text{SO}_3\text{Na}$, $-\text{COONa}$, $-\text{OH}$ เป็นต้น (กาวิ, 2545)

รูปที่ 2.1 โครโมฟอร์และออกโซโครมของสีย้อม
ที่มา: กาวิ (2545)

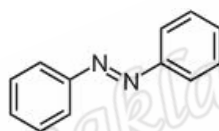
2.3 การจำแนกสีย้อมสังเคราะห์

1. จำแนกตามความสามารถในการละลายน้ำ โดยจำแนกเป็นสีย้อมที่สามารถละลายน้ำ เช่น สีไดเรกต์ (Direct dye) สีเบสิก (Basic dye) สีรีแอคทีฟ (Reactive dye) และสีย้อมที่ไม่ละลายน้ำ เช่น สีแวต (Vat dye) สีดีสเพอร์ส (Disperse dye) เป็นต้น (Joseph, 1992)

2. จำแนกตามโครงสร้างทางเคมี สีย้อมในปัจจุบันมีสูตรโครงสร้างทางเคมีเป็นโครงสร้างหลัก ๆ อยู่มากกว่า 30 ชนิด แต่ที่ใช้งานกันมากจริง ๆ มีอยู่ไม่ถึง 10 ชนิด อาทิ เช่น สีย้อมเอโซ สีย้อมแอนทราควิโนน สีย้อมซัลเฟอร์ สีย้อมอินดิโกอยด์ สีย้อมไนโตรโซ สีย้อมไนโตร สีย้อมฟอร์มazan เป็นต้น (กาวิ, 2543)

2.3.1 สีย้อมเอโซ (Azo dye)

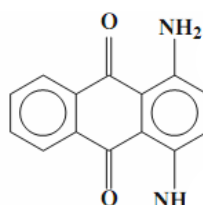
สีย้อมเอโซ เป็นสีย้อมสังเคราะห์ ที่มีกลุ่มเอโซ (-N=N-) หนึ่งกลุ่มหรือมากกว่าอยู่ในโครงสร้างของสี (รูปที่ 2.2) ทำหน้าที่เป็นโครโมฟอร์ และมีออกโซโครมได้หลายกลุ่ม จัดเป็นกลุ่มสีที่มีการนำมาใช้มากที่สุดในอุตสาหกรรม โดยเฉพาะในการฟอกย้อม สีย้อมเอโซมิให้เล็อกในทุกเจดสีเนื่องจากกลุ่มเอโซ (N=N) จะต่ออยู่กับโครงสร้างของเบนซีน เนพทาลิน โครงสร้าง aromatic heterocyclic หรือโครงสร้าง aliphatic และยังประกอบด้วยหมู่ที่ต่อกับโครงสร้างเหล่านี้ เช่น หมู่ของเมทอกซี (methoxy), ไฮดรอกซี (hydroxy), คาร์บอกซิล (carboxyl), ไนโตร (nitro), คลอโร (chloro), ซัลโฟเนต (sulphonate) ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้เป็นตัวกำหนดให้เกิดโครงสร้างสีแบบต่าง ๆ (Razo-Flores *et al.*, 1997) แต่จะนิยมใช้ในช่วงสีเหลือง แสด แดง น้ำตาลและดำ อีกทั้งสีย้อมเอโซเป็นสีเป็นสีที่สังเคราะห์ได้ง่าย ละลายน้ำได้ดี มีความสว่างสดใส และความคงทนต่อแสงอยู่ในเกณฑ์ปานกลางถึงดี ที่สำคัญคือ ราคาไม่แพง (กาวิ, 2543)

รูปที่ 2.2 ตัวอย่างโครงสร้างสีย้อมเอโซ
ที่มา: Zhang *et al.* (2009)

2.3.2 สีย้อมแอนทราควิโนน (Anthraquinone dyes)

สีย้อมแอนทราควิโนน เป็นสีย้อมที่มีโครงสร้างแอนทราควิโนนเป็นโครงสร้างหลักอยู่ในโมเลกุล (รูปที่ 2.3) และส่วนใหญ่จะสังเคราะห์โดยอาศัยแอนทราควิโนนเป็นสารเริ่มต้น สีย้อมกลุ่มนี้มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากสีย้อมเอโซ โดยมีการใช้งานประมาณร้อยละ 25 ของสีย้อมทั้งหมด เจดสีที่สำคัญ คือ ม่วง ฟ้า เขียวและแดงสด เป็นสีที่มีความสว่างสดใส และมีความคงทนต่อแสงอยู่ในเกณฑ์ดี แต่ความเข้มสีน้อยกว่าสีย้อมเอโซ และยังมีราคาแพงอีกด้วย (กาวิ, 2543)

รูปที่ 2.3 โครงสร้างที่สำคัญในโมเลกุลของสีย้อมแอนทราควิโนน
ที่มา: Xu *et al.* (2006)

2.3.3 สีย้อมซัลเฟอร์ (Sulphur dyes)

สีย้อมซัลเฟอร์ เป็นสีย้อมที่มีซัลเฟอร์เป็นองค์ประกอบอยู่ใน โครงสร้างของโมเลกุล นิยมใช้ย้อมสีทึบ ๆ ที่ต้องการความเข้มสูง เช่น สีดำ สีนํ้าตาล และสีนํ้าเงิน สีย้อมซัลเฟอร์ มีราคาถูก แต่มีเฉดสีให้เลือกไม่มากนักส่วนมากมักให้สีทึบไม่สดใส (กาวิ, 2543)

2.3.4 สีย้อมอินดิโกอยด์ (Indigoid dyes)

สีย้อมอินดิโกอยด์ เป็นสีที่มีโครงสร้างของอินดิโกติน (Indigotin) ซึ่งเป็นโครงสร้างหลักสีย้อมอินดิโกอยด์เป็นสีที่มีความสว่าง สดใส ราคาถูก มีความคงทนต่อการซักและการฟอกขาวดี จึงเป็นที่ต้องการของอุตสาหกรรมฟอกย้อม (กาวิ, 2543)

2.3.5 สีย้อมไนโตรโซ (Nitroso dyes)

สีย้อมไนโตรโซ สีย้อมกลุ่มนี้มีโครงสร้างทางเคมีเป็นสารประกอบอะโรมาติกที่มีหมู่ไนโตรโซ (-NO) และหมู่ไฮดรอกซิลในตำแหน่งที่ติดกันบนวงแหวนเบนซีน ในการย้อมจะทำให้เกิดสารประกอบเชิงซ้อนกับโลหะต่าง ๆ เช่น เหล็ก โครเมียม โคบอลต์ และนิกเกิล เป็นต้น (กาวิ, 2543)

2.3.6 สีย้อมไนโตร (Nitro dyes)

สีย้อมไนโตร สีย้อมกลุ่มนี้มีโครงสร้างทางเคมีเป็นสารประกอบอะโรมาติกที่มีหมู่ไนโตร (-NO₂) และหมู่ไฮดรอกซิล (-OH) หรือหมู่อะมิโน (-NH₂) ในตำแหน่งที่ติดกันหรือตรงข้ามบนวงแหวนเบนซีน (กาวิ, 2543)

2.3.7 สีย้อมฟอร์มาซาน (Formazan dyes)

สีย้อมฟอร์มาซานเป็นสีที่มีโครงสร้างของกลุ่มไตรไซคลิกที่แสดงอยู่ในรูปสารประกอบเชิงซ้อนกับทองแดง ส่วนใหญ่พบในสีย้อมเอซิด และสีย้อมรีแอคทีฟโดยที่เฉดสีส่วนใหญ่เป็นสีนํ้าเงิน (กาวิ, 2543)

2.4 ความเป็นพิษของสีย้อม

ปัจจุบันโรงงานอุตสาหกรรมและกรมควบคุมมลพิษยังไม่ได้กำหนดมาตรฐานสีย้อมในน้ำทิ้ง โดยระบุเพียงว่าน้ำทิ้งต้องไม่มีสีย้อมเป็นที่พึงรังเกียจ เมื่อเปรียบเทียบกับต่างประเทศที่มีความเข้มงวดเรื่องการรักษาสีสิ่งแวดล้อม เช่น เยอรมัน ญี่ปุ่น และสิงคโปร์ พบว่า ต่างก็ยังไม่มีความมาตรฐานสีย้อมในน้ำทิ้งเช่นเดียวกัน สาเหตุที่สีย้อมในน้ำทิ้งไม่เป็นที่เข้มงวดในต่างประเทศนั้น เนื่องมาจาก

สี้อมมีความเป็นพิษต่ำ แต่สี้อมบางชนิดอาจเปลี่ยนแปลงกลายเป็นสารมีพิษได้ เช่น สี้อมที่มีโครงสร้างแบบเอโซ (อังคณา, 2540)

2.5 ความเป็นพิษของสี้อมเอโซ

โดยทั่วไปสี้อมถือได้ว่าเป็นสารที่มีความเป็นพิษต่ำ สำหรับสี้อมเอโซที่มีจำหน่ายอยู่ในรูปของเหลว เป็นผง และเป็นเม็ดละเอียด ดังนั้น สี้อมสามารถเข้าสู่ร่างกายได้ 3 ทาง คือ ทางจุกด้วยการสูดดมสีที่ฟุ้งกระจายในอากาศ ก่อให้เกิดการระคายเคืองต่อระบบทางเดินหายใจ ทางผิวหนังโดยการสัมผัสทำให้ระคายเคืองต่อเยื่อเมือก และทางปากโดยปะปนไปกับอาหารที่รับประทานเข้าไป เนื่องจากสีชนิดนี้จะรวมตัวกับโปรตีนในร่างกายมนุษย์ที่อุณหภูมิปกติของร่างกาย ซึ่งไปกระตุ้นความสามารถในการรับรู้ของระบบทางเดินหายใจ จนทำให้เกิดการระคายเคือง ในปี 1991 องค์กร ETAD (Ecological and Toxicology Association of Dyes and Organic Pigment Manufacturers) ได้ออกประกาศเกี่ยวกับความเป็นพิษของสี้อมเอโซเมื่อสัมผัสโดยผิวหนังหรือสูดดมเข้าไป ตลอดจนแนวทางปฏิบัติในการใช้สี้อมเอโซอย่างถูกวิธีเพื่อสุขภาพที่ดีของผู้ปฏิบัติงาน (อังคณา, 2540) นอกจากนี้ยังมีรายงานของ Gottlieb *et al.* (2003) ที่ศึกษาความเป็นพิษของสี้อมเอโซหลังจากการย่อยสลาย พบว่า สี้อมเอโซหลังจากการย่อยสลาย จะมีสารประกอบอะโรมาติกเอมีน ซึ่งเป็นสารมัลติเจน และมีความเป็นพิษโดยก่อให้เกิดอาการวิงเวียน หากได้รับสารนี้เป็นเวลานานจะเป็นอันตรายต่อระบบประสาทได้ อีกทั้งยังเป็นสารก่อมะเร็งอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตาม เอมีนที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นพิษทั้งหมด เช่น กรดอะมิโนที่เป็นองค์ประกอบของโปรตีน และพอลิเอไมด์ ซึ่งไม่เป็นอันตราย (Diaz, 2004)

2.6 กลไกที่มีผลต่อการเปลี่ยนรูปของสี้อมเอโซ

กลไกที่มีผลต่อการเปลี่ยนรูปของสี้อมเอโซเป็นกลไกการเกิดปฏิกิริยาต่าง ๆ ของสี้อมเอโซซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างหลัก โครงสร้างรอง เช่น การเปลี่ยนแปลงหรือการคัดออกของหมู่ไฮดรอกซิล รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่ทำให้สี้อมเอโซมีความซับซ้อนของโครงสร้างน้อยลง เช่น การย่อยสลายซึ่งมักจะทำให้ความเป็นพิษของสารลดลง กลไกการเปลี่ยนรูปของสี้อมเอโซประกอบด้วย การเปลี่ยนรูปทางเคมี (Chemical transformation) ทางกายภาพ (Physical transformation) และทางชีวภาพ (Biotransformation) (อลิสสา, 2550)

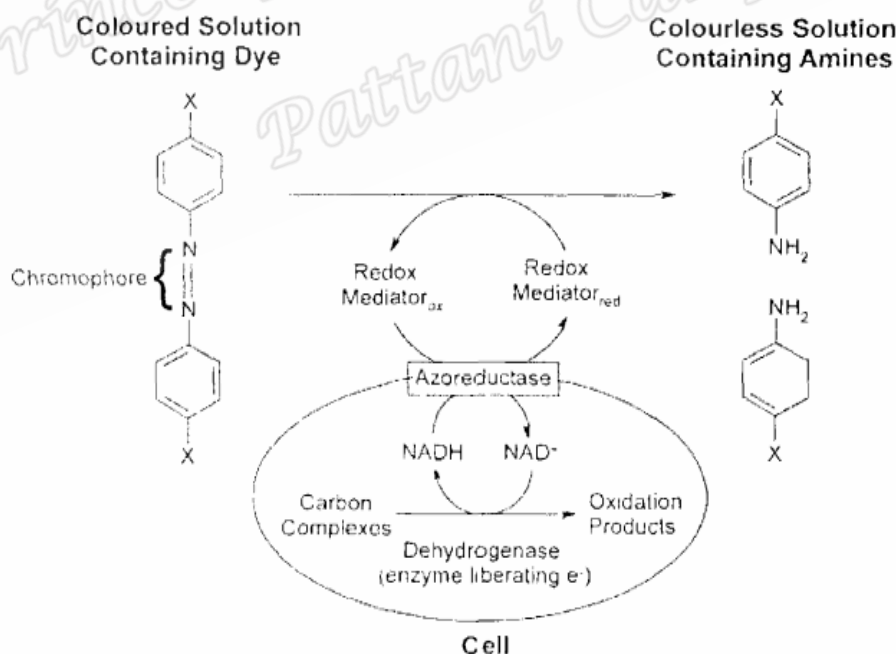
บทบาทของกลไกที่มีผลต่อการเปลี่ยนรูปของสี้อมเอโซต่อการบำบัดสี้อมเอโซที่ปนเปื้อนในสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนรูปทางเคมีและกายภาพนั้นส่วนใหญ่จะเกิดจากการเกิดปฏิกิริยาหรือการสร้างพันธะของสี้อมเอโซ สำหรับการเปลี่ยนรูปทางชีวภาพมักจะเกิดขึ้นจากการทำงาน

ของแบคทีเรียและสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในธรรมชาติ การเปลี่ยนรูปทางชีวภาพเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสารด้วยวิถีเมแทบอลิซึมต่าง ๆ ของแบคทีเรีย ส่วนใหญ่ทำให้สีของเอโซมีโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความเป็นพิษน้อยลง (รูปที่ 2.4) และผลพลอยได้จากปฏิกิริยาทางชีวภาพเหล่านี้คือแบคทีเรียได้รับสารอาหารและพลังงานจากปฏิกิริยาดังกล่าว หากแบคทีเรียสามารถย่อยสลายสีของเอโซเหล่านี้ได้อย่างสมบูรณ์จะได้คาร์บอนไดออกไซด์และน้ำ เช่นเดียวกันกับการย่อยสลายสารอินทรีย์ต่าง ๆ ในธรรมชาติ แบคทีเรียก็จะได้รับประโยชน์สูงสุดจากปฏิกิริยานี้โดยการใช้สีของเอโซเหล่านี้เป็นสารอาหารในการสร้างชีวโมเลกุลต่าง ๆ และใช้พลังงานจากปฏิกิริยาเหล่านี้ในวิถีเมแทบอลิซึมต่าง ๆ รวมทั้งการซ่อมแซมเซลล์ต่าง ๆ (อลิสตา, 2550)

กลไกการย่อยสลายโดยสรุปมี 2 แบบ คือ

1. การขนส่งอิเล็กตรอนโดยสีเอโซเป็นตัวรับอิเล็กตรอน โดยอาศัยเอนไซม์ระหว่างกระบวนการเมแทบอลิซึม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการสร้างพลังงาน ATP ภายในเซลล์ (Pearce *et al.*, 2003)

2. การเกิดปฏิกิริยารีดักชันโดยสีเอโซเป็นตัวเสี่ยอิเล็กตรอนโดยผ่านสารตัวกลางของผลผลิตสุดท้ายในปฏิกิริยา จากกระบวนการเมแทบอลิซึมของเชื้อแบคทีเรียที่ไม่เกี่ยวข้องกับการสร้างพลังงาน ATP ภายในเซลล์ (Wang *et al.*, 2008)

รูปที่ 2.4 กลไกการสลายสีโดยเซลล์แบคทีเรีย

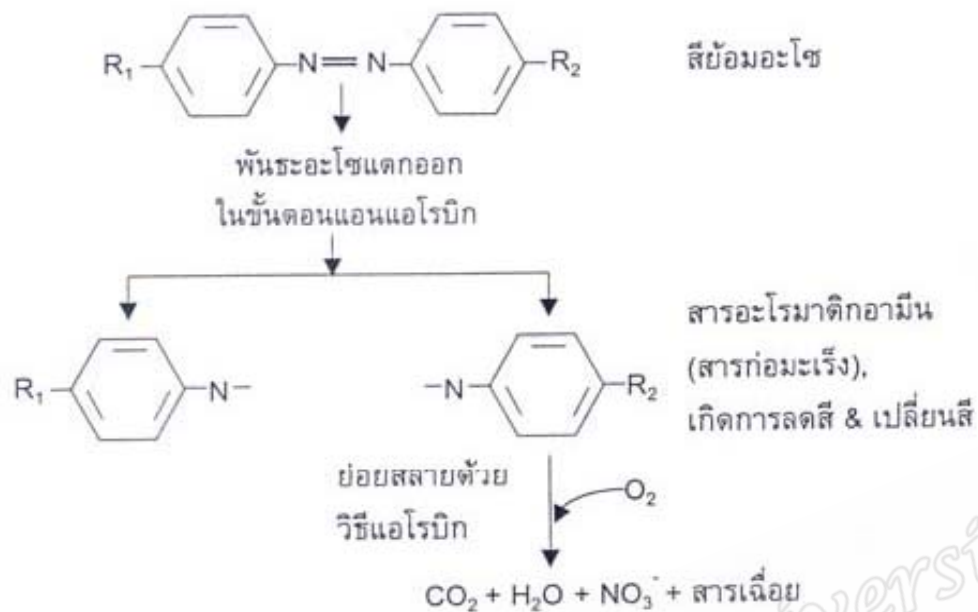
ที่มา: Pearce *et al.* (2003)

2.7 เทคโนโลยีและวิธีการในการย่อยสลายสีย้อมเอโซ

เทคโนโลยีและวิธีการในการย่อยสลายสีย้อมเอโซและบำบัดน้ำทิ้งจากอุตสาหกรรมฟอกย้อมควบคู่กันไป มีทั้งการบำบัดสีย้อมด้วยวิธีทางกายภาพ เคมี หรือทั้งสองวิธีร่วมกัน เช่น การตกตะกอนด้วยสารเคมี การแลกเปลี่ยนไอออน การใช้โอโซน และวิธีทางชีวภาพ เช่น การใช้ระบบแอกทิเวเต็ดสลัดจ์ (activate sludge) การสลายย่อยสีย้อมเอโซโดยแบคทีเรีย (Sen and Demirer, 2003)

2.8 การสลายย่อยสีย้อมเอโซโดยแบคทีเรีย

การย่อยสลายสีเอโซโดยแบคทีเรียเป็นวิธีการที่อาศัยความสามารถของแบคทีเรียในการย่อยสลายพันธะเอโซ จากโมเลกุลใหญ่ให้เป็นโมเลกุลที่เล็กลง (Forgacs *et al.*, 2004) แต่ในสภาวะที่มีออกซิเจนอยู่ด้วย (aerobic condition) การย่อยสลายสีเอโซโดยแบคทีเรียจะเป็นไปได้ยาก เนื่องจากออกซิเจนจะเป็นตัวที่รับอิเล็กตรอนที่ดีกว่าหมู่เอโซ (N=N) ดังนั้นแบคทีเรียจะให้อิเล็กตรอนอิสระแก่ออกซิเจนมากกว่าสีเอโซ ในสภาวะที่ไม่มีออกซิเจน (anaerobic condition) อิเล็กตรอนอิสระที่เกิดจากแบคทีเรียจะทำให้หมู่เอโซแตกออก เนื่องจากเอนไซม์เอโซรีดักเทส (azoreductase) ที่เกิดในไซโทพลาสซึมเมมเบรน (cytoplasmic membrane) ได้ผลผลิตคืออะโรมาติกเอมีน และจากการที่หมู่เอโซแตกออกนี้เองทำให้สีมีปริมาณลดลง หมู่อะโรมาติกบางชนิดที่เกิดจากการแตกของหมู่เอโซอาจมีความเป็นพิษหรือมีความสามารถในการก่อมะเร็งได้ แต่สารเหล่านี้สามารถสลายหรือเปลี่ยนโครงสร้างให้เป็นสารที่ไม่มีพิษโดยการบำบัดแบบใช้ออกซิเจน (Frijter *et al.*, 2006) (รูปที่ 2.5) ซึ่งอาจทำโดยปฏิกิริยาไฮดรอกซิเลชัน (Hydroxylation) หรือการทำให้วงอะโรมาติกเปิดออก การสลายสีเอโซจึงเหมาะที่จะใช้สภาวะที่มีการใช้ ออกซิเจนและไม่ใช้ออกซิเจนร่วมกัน (Jirasripongpun *et al.*, 2007) การบำบัดโดยการใช้เอนไซม์บริสุทธิ์ไม่นิยมทำเนื่องจากมีราคาสูง ตลอดจนเซลล์ของแบคทีเรียมีความสามารถในการป้องกันอันตรายจากสิ่งแวดล้อมต่อเอนไซม์ได้ เนื่องจากคุณสมบัติความเป็นเยื่อเลือกผ่านของผนังเซลล์ของแบคทีเรีย (ศศิพงษ์, 2550)

รูปที่ 2.5 ขั้นตอนการสลายตัวของพันธะอะโซทำให้ความเข้มข้นลดลง
 ที่มา: รัชิตัญญ์และคณะ (2549)

2.9 กลไกในการย่อยสลายสีย้อมโดยแบคทีเรีย

กลไกในการย่อยสลายสีย้อมมี 2 กลไกหลัก คือ

1. กลไกการดูดซับ (Bioadsorption)

กลไกการดูดซับเป็นการดูดซับสีเข้ามาในเยื่อหุ้มเซลล์และมีบางส่วนถูกดูดซับภายในไซโทพลาซึม

2. กลไกการถูกย่อยสลายโดยเอนไซม์ (Biodegradation)

การผลิตเอนไซม์ (Enzyme) มีทั้งเอนไซม์ที่ปล่อยออกมาภายในเซลล์ (Intracellular enzyme) และเอนไซม์ที่ปล่อยออกมาภายนอกเซลล์ (Extracellular enzyme)

เอนไซม์ที่ปล่อยออกมาภายในเซลล์ คือ เอนไซม์ที่ทำหน้าที่อยู่ภายในเซลล์เพื่อสร้างพลังงาน และสารต่าง ๆ ให้แก่เซลล์ (เสาวนีย์, 2547)

เอนไซม์ที่ปล่อยออกมาภายนอกเซลล์ คือ เอนไซม์ที่สร้างขึ้นแล้วถูกปล่อยออกมาภายนอกเซลล์ ทำหน้าที่ย่อยสารอาหารที่อยู่นอกเซลล์ เพื่อจะได้ดูดซึมผ่านเข้าไปในเซลล์ได้ง่าย (เสาวนีย์, 2547)

2.9.1 กลไกการดูดซับ

กลไกการดูดซับในกิจกรรมการย่อยสลายสีเขียวของเชื้อราเกิดจากแบคทีเรียดูดซับสีเขียวเข้าสู่เซลล์ ทำให้ความเข้มข้นของสีเขียวลดลงขั้นหนึ่ง แต่เป็นเพียงระยะเวลาสั้น ๆ ไม่สามารถลดสีได้ในระยะยาว จนเมื่อถึงจุดที่แบคทีเรียดูดซับสีจนถึงจุดอิ่มตัวแล้ว เซลล์จะมีกระบวนการทางชีวภาพเพื่อย่อยสลายสีเกิดขึ้น (Silveira *et al.*, 2009)

2.9.2 กลไกการย่อยสลายสีเขียวด้วยเอนไซม์

จุลินทรีย์สามารถผลิตเอนไซม์ที่ปล่อยออกมาภายในเซลล์และเอนไซม์ที่ปล่อยออกมาภายนอกเซลล์ เพื่อเร่งปฏิกิริยาการย่อยสลายสีเขียว โดยในการเร่งปฏิกิริยาการย่อยสลายสีเขียว อาจประกอบด้วยเอนไซม์หลายชนิด เรียกรวมว่า Ligninolytic enzymes ได้แก่ เอนไซม์ลิกนินเปอร์ออกซิเดส (lignin peroxidases; Lip) แลคเคส (laccases; Lac) และแมงกานีสเปอร์ออกซิเดส (manganese peroxidases; MnP) เป็นเอนไซม์ที่เกิดจากกลไกการย่อยสลายแบบออกซิเดทีฟสำหรับเอนไซม์เอโซรีดักเตส (azoreductase) เป็นเอนไซม์ที่เกิดจากกลไกการย่อยสลายแบบรีดักทีฟ โดยจุลินทรีย์ผลิตขึ้นและปล่อยออกมาย่อยสลายสารจำพวกอะโรมาติกซึ่งมีโมเลกุลขนาดใหญ่ เอนไซม์เอโซรีดักเตสต้องการ NADH และ NADPH เป็นโคแฟกเตอร์ ในการย่อยสลายสีเขียว (Nishiya and Yamamoto, 2007) เอนไซม์เอโซรีดักเตสมีทั้งชนิดที่เป็น Intracellular enzyme (Hsueh and Chen, 2008) และ Extracellular enzyme (Dafale *et al.*, 2008)

2.9.2.1 เอนไซม์ลิกนินเปอร์ออกซิเดส (Lignin Peroxidase; LiP)

เป็นกลไกการเร่งปฏิกิริยาของเอนไซม์จะทำปฏิกิริยากับ H_2O_2 เกิดการออกซิไดซ์สารประกอบอะโรมาติก เช่น Veratryl alcohol ได้อนุมูลบวกแอริล ซึ่งสามารถถูกออกซิไดซ์ต่อไปได้เมื่อมีออกซิเจน ระบบย่อยสลายลิกนินมีลักษณะไม่จำเพาะเจาะจง ทำให้สามารถนำเอนไซม์กลุ่มนี้ไปใช้ออกซิไดซ์สารประกอบอะโรมาติกอื่น ๆ ได้อีกมากมาย ตัวอย่างเช่น สารประกอบ Polycyclic Aromatic Hydrocarbons, Polychlorinated Phenol, Dioxins และ Synthetic dye เป็นต้น (อรชรีรา, 2552)

2.9.2.2 เอนไซม์แลคเคส (Laccase; Lac)

แลคเคส มีประสิทธิภาพการออกซิไดซ์ สารประกอบที่มีโครงสร้างคล้ายลิกนิน ทั้งที่เป็นกรดฟีนอลิก และไม่เป็นกรด ฟีนอลิก ตลอดจนสารก่อนมลพิษชนิดต่าง ๆ ได้ในสถานะที่มีออกซิเจน จึงมีการประยุกต์ใช้แลคเคส ในการบำบัดน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำเสียจากโรงงานกระดาษและเยื่อกระดาษ โรงงานสิ่งทอ โรงงานปิโตรเคมี สารกำจัดวัชพืช และสารกำจัดแมลง เป็นต้น (Eichlerova *et al.*, 2003)

2.9.2.3 เอนไซม์แมงกานีสเปอร์ออกซิเดส (Manganese Peroxidase ; MnP)

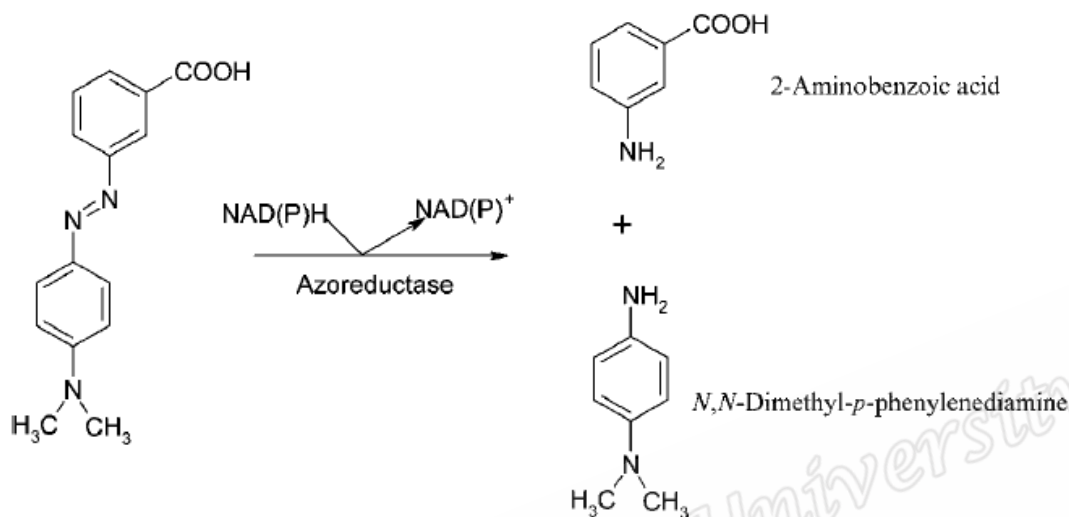
เป็นไกลโคโปรตีนที่เร่งปฏิกิริยาการออกซิไดซ์สารประกอบอะโรมาติกได้อินนูลิฟีนออกซีหรืออินนูลบวกรแอริล (อรชิวรา, 2552)

2.9.2.4 เอนไซม์เอโซรีดักเทส (Azoreductase)

แบคทีเรียสร้างเอนไซม์เอโซรีดักเทสเพื่อย่อยสลายพันธะเอโซให้แตกออก ทำให้โมเลกุลของสีเอโซเล็กลงและในขั้นตอนนี้จะทำให้ความเข้มข้นลดลงด้วย กระบวนการย่อยสลายสีเอโซโดยเอนไซม์เอโซรีดักเทสเกิดขึ้นได้ทั้งในสภาพเดิมหรือไม่เดิมอากาศ Chen (2006) พบว่า แบคทีเรียบางชนิดสามารถย่อยสลายสีย้อมเอโซได้ ทั้งในสภาพที่มีอากาศและในสภาพที่ไม่มีอากาศ โดยแบคทีเรียจะมีการสร้างเอนไซม์เอโซรีดักเทสเพื่อย่อยสลายพันธะเอโซในโมเลกุลของสีย้อมให้แตกออก ทำให้ได้สารประกอบอะโรมาติกเอมีน อย่างไรก็ตาม Dong-lei *et al.* (2007) ได้ศึกษาการย่อยสลายสีย้อมเอโซได้ ทั้งในสภาพที่มีอากาศและในสภาพที่ไม่มีอากาศ พบว่า ในสภาพที่ไม่มีอากาศจะเหมาะสมต่อการย่อยสลายสีเอโซมากกว่า และ Chen (2002) พบว่า การเติมออกซิเจนลงไประหว่างเพาะเลี้ยงเชื้อ *Pseudomonas luteola* จะลดการสร้างเอนไซม์เอโซรีดักเทสที่สร้างขึ้นภายในเซลล์ ทำให้การย่อยสีหยุดลง ในทางตรงกันข้ามการบ่มในสภาวะคงที่ (static condition) ปริมาณออกซิเจนจะมีเพียงเล็กน้อยที่บริเวณผิวหน้าอาหาร จะก่อให้เกิดการชักนำการสร้างเอนไซม์เอโซรีดักเทสมากยิ่งขึ้น Zimmermann *et al.* (1982) เสนอกลไกการย่อยสีกลุ่มเอโซโดยแบคทีเรียที่เกี่ยวข้องกับการตัดพันธะของหมู่เอโซด้วยเอนไซม์เอโซรีดักเทส ที่ใช้ NADH หรือ NADPH ในสภาพไม่มีอากาศหรือมีออกซิเจนปริมาณจำกัด (เช่นเพาะเลี้ยงในสภาวะคงที่) ซึ่ง NADH หรือ NADPH จะทำหน้าที่เป็นตัวให้อิเล็กตรอน (รูปที่ 2.6) เป็นผลให้เกิดการสร้างผลิตภัณฑ์เป็นสารอะโรมาติกเอมีนซึ่งจะถูกย่อยสลายในสภาพมีออกซิเจนด้วยเอนไซม์ประเภทไม่จำเพาะเจาะจงเข้าสู่กระบวนการ hydroxylation และการเปิดวงอะโรมาติก

ในสภาพที่มีออกซิเจน กระบวนการย่อยสลายจะเกิดแบบจำเพาะและจะต้องเกิดขึ้นในระบบที่เป็นระบบต่อเนื่อง จนกระทั่งเซลล์สร้างเอนไซม์เอโซรีดักเทส ซึ่งมีความจำเพาะต่อสีเอโซภายใต้สภาวะที่กำหนด จึงทำการย่อยสลายพันธะเอโซได้ ในทางตรงกันข้ามถ้าเกิดการสลายในสภาพที่ไม่มีออกซิเจน การเกิดปฏิกิริยารีดักชันจะเกิดในแบบไม่จำเพาะซึ่งหมายถึงการเกิดกับหมู่เอโซด้วยการเคลื่อนที่ของอิเล็กตรอนระหว่างสีย้อมเอโซในสิ่งแวดล้อมและเซลล์แบคทีเรียมีความสัมพันธ์กัน โดยมักจะเกิดที่เยื่อหุ้มเซลล์ด้านนอก (outer membrane) แบคทีเรียที่สามารถสร้างเอนไซม์เอโซรีดักเทสในการย่อยสลายหรือลดสีย้อมเอโซได้ เช่น *Xenophilus azovorans* (Blumel *et al.*, 2002) *Rhodobacter sphaeroides* (Bin *et al.*, 2004) *Staphylococcus aureus* (Chen *et al.*,

2005) *Bacillus velezensis* (Bafana et al., 2008) และ *Pseudomonas aeruginosa* (Dafale et al., 2008)

รูปที่ 2.6 การย่อยสลายสีซ้อมเอโซชนิด Methyl Red โดยเอนไซม์เอโซรีดักเทส
ที่มา: Chen et al. (2005)

2.10 ปัจจัยที่มีผลต่อแบคทีเรียในการย่อยสลายสีซ้อมเอโซ

ความสามารถของแบคทีเรียในการย่อยสลายสีซ้อมเอโซนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ส่งผลต่อการเจริญของแบคทีเรีย ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยทางกายภาพและเคมี ได้แก่

1. สารอาหาร เป็นสิ่งจำเป็นต่อการเจริญและการดำรงชีวิตของแบคทีเรีย แบคทีเรีย คูดซิม สารอาหารเพื่อการแบ่งเซลล์และเพิ่มจำนวน ดังนั้นสารอาหารที่จำเป็นดังกล่าวได้แก่ สารที่เป็นองค์ประกอบหลักของเซลล์ซึ่งได้แก่ คาร์บอน ไนโตรเจน และฟอสฟอรัส สำหรับองค์ประกอบอื่น จำพวกสารอนินทรีย์นั้น ถึงแม้เป็นองค์ประกอบย่อยในเซลล์แต่เป็นสารที่จำเป็นต่อการทำงานของเอนไซม์ในวิถีเมแทบอลิซึมต่าง ๆ (อลิสสา, 2550)

2. ความเป็นกรดต่าง (pH) ของสิ่งแวดล้อมมีผลต่อระบบการคูดซิมสารอาหารการเจริญ และการทำงานของแบคทีเรียในการย่อยสลายสีซ้อมเอโซในสิ่งแวดล้อม Vidali (2001) รายงานถึงค่าความเป็นกรดต่างที่เหมาะสมต่อการเจริญของแบคทีเรียโดยทั่วไปอยู่ในช่วง 5.5–8.8 แต่ช่วงที่เหมาะสมต่อการเกิดการย่อยสลายทางชีวภาพ คือ ในช่วง 6.5–8.0 (วีรานูชและคณะ, 2551) การควบคุมความเป็นกรดต่างของสิ่งแวดล้อมนั้น นอกเหนือจากจะเป็นการควบคุมให้อยู่ในช่วงที่แบคทีเรียมีการเจริญที่ดีแล้วนั้น ยังต้องคำนึงถึงสมบัติการแตกตัวของสีซ้อมเอโซในสภาวะที่มี

ค่าความเป็นกรดต่างที่แตกต่างกัน กล่าวคือ สำหรับสีย้อมเอโซบางชนิด เมื่อแตกตัวในช่วงความเป็นกรดต่างหนึ่ง ๆ แล้ว จะมีลักษณะสมบัติของสารที่แตกต่างไปซึ่งอาจส่งผลต่อการย่อยสลายทางชีวภาพของแบคทีเรีย เช่น มีความเป็นพิษมากขึ้น หรือมีประจุในโครงสร้าง ทำให้แบคทีเรียไม่สามารถดูดซึมและย่อยสลายได้ นอกจากนี้แล้วในปฏิกิริยาการย่อยสลายสารประกอบฮาโลเจน เช่น สารประกอบคลอรีนไฮโดรคาร์บอน สารผลิตภัณฑ์ชนิดหนึ่งที่ได้คือ กรดไฮโดรคลอริก ซึ่งมีผลทำให้ค่าความเป็นด่างของสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปและมีผลต่อการเจริญ การทำงานของแบคทีเรีย ดังนั้นในทางปฏิบัติแล้วในการบำบัดสีย้อมเอโซในสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีทางชีวภาพนั้น จะต้องมีการตรวจสอบและควบคุมความเป็นกรดอย่างสม่ำเสมอ (อลิสตา, 2550)

3. อุณหภูมิ เป็นปัจจัยที่มีผลต่ออัตราการย่อยสลายสีย้อมเอโซ ซึ่งเป็นไปตามกฎของ Arrhenius ซึ่งกล่าวถึงการผันตรงระหว่างอัตราการเกิดปฏิกิริยา (Reaction rate) และการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิ สำหรับปฏิกิริยาทางชีวภาพนั้น การเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิจนถึงระดับหนึ่งส่งผลให้อัตราการเกิดปฏิกิริยาในแบคทีเรียเพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนั้นแล้วการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมียังทำให้สีย้อมที่ส่วนใหญ่มีสมบัติการละลายน้ำต่ำและเป็นสารไฮโดรโฟบิก มีการละลายน้ำออกมามากขึ้น ซึ่งทำให้แบคทีเรียสามารถดูดซึมเพื่อย่อยสลายได้มากขึ้นด้วย (Increase of bioavailability) อย่างไรก็ตามเนื่องจากอุณหภูมิมิผลต่อโครงสร้างและการทำงานของเอนไซม์ในวิถีเมแทบอลิซึมต่าง ๆ ของแบคทีเรีย ดังนั้นการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิที่สูงเกินไปจึงมีผลเสียต่อความเสถียรของโครงสร้างและการทำงานของเอนไซม์ Dafale *et al.* (2008) รายงานถึงรูปแบบความสัมพันธ์ของอุณหภูมิและอัตราการเกิดปฏิกิริยาการย่อยสลายจะมีลักษณะเป็นรูปแบบระฆังคว่ำ (Bell - shaped curve) กล่าวคือ ที่อุณหภูมิต่ำ (ต่ำกว่า 10 องศาเซลเซียส) อัตราการทำงานของวิถีเมแทบอลิซึมในแบคทีเรียจะเป็นไปอย่างช้า ๆ ส่งผลให้การย่อยสลายสีย้อมเกิดขึ้นได้อย่างช้ามาก การเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิส่งผลให้อัตราการเกิดปฏิกิริยาเพิ่มขึ้นจนถึงจุดหรือช่วงสูงสุดซึ่งเป็นช่วงอุณหภูมิที่เหมาะสมที่สุดของการเกิดปฏิกิริยา ซึ่งอัตราการเกิดการย่อยสลายสีย้อมเอโซจะเกิดได้อย่างสูงสุด และเมื่อเพิ่มอุณหภูมิสูงขึ้นต่อไปจะมีผลต่อระบบเอนไซม์ของแบคทีเรีย จึงทำให้อัตราการเกิดปฏิกิริยาลดลง

4. ลักษณะสมบัติของแบคทีเรีย วิถีเมแทบอลิซึมและกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความสามารถของแบคทีเรียในการทนทานต่อความเป็นพิษของสีย้อมเอโซและความสามารถในการย่อยสลายสีย้อมเอโซและวิถีเมแทบอลิซึมของแบคทีเรีย (อลิสตา, 2550)

5. ความเข้มของสี ความเข้มของสีมีผลต่ออัตราการสลายสีย้อมเอโซโดยแบคทีเรีย เนื่องจากความเข้มของสีที่เพิ่มขึ้นมีผลต่อการเจริญและการสร้างเอนไซม์ในการย่อยสลาย ดังนั้นความเข้มของสีที่สูงจึงต้องใช้ระยะเวลาเพิ่มขึ้นในการย่อยสลาย (Dafale *et al.*, 2008)

6. โครงสร้างและสมบัติของสีย้อม เช่น ความมีหรือไม่มีขั้วของสาร ความคงทนในสิ่งแวดล้อม ความสามารถในการละลายน้ำ เป็นต้น ซึ่งสมบัติเหล่านี้เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่มีผลกระทบต่อความสามารถของแบคทีเรียในการย่อยสลายสารเหล่านี้ได้แตกต่างกัน โครงสร้างของสีที่มีความซับซ้อนน้อยกว่าจะถูกสลายได้ง่ายกว่า (วีรานุชและคณะ, 2551) นอกจากนี้หมู่ที่เกาะบนวงอะโรมาติก เช่น methoxy, sulpho, nitro หรือ hydroxy รวมทั้งตำแหน่งที่เกาะ เช่น ตำแหน่ง *ortho*, *meta*, *para* ก็มีผลต่ออัตราการย่อยสลายสีเช่นกัน (อลิสตา, 2550)

7. ตัวให้อิเล็กตรอน (electron donor) การเกิดปฏิกิริยาออกซิเดชันของตัวให้อิเล็กตรอน เป็นปฏิกิริยาที่เกิดควบคู่กับการเกิดปฏิกิริยารีดักชันของสีเอโซ เช่น NADH, NADPH และ formate เป็นตัวให้อิเล็กตรอนในสถานะที่ไม่มีออกซิเจนแก่สีเอโซโดย formate จะผ่าน formate dehydrogenase จากรายงานของ Bafana *et al.* (2008) ที่ศึกษาประสิทธิภาพการย่อยสลายสีย้อมเอโซชนิด Direct Red 28 โดยเอนไซม์เอโซรีดักเตสจากแบคทีเรีย *Bacillus velezensis* และใช้ NADH และ NADPH เป็นตัวให้อิเล็กตรอนในสถานะที่ไม่มีออกซิเจน พบว่า เอนไซม์เอโซรีดักเตสต้องการ NADH เป็นตัวให้อิเล็กตรอนในการย่อยสลายสี Direct Red 28 และพบกิจกรรมเอนไซม์เอโซรีดักเตส เท่ากับ 0.48 ยูนิต์ต่อมิลลิกรัมโปรตีน Chen *et al.* (2005) ศึกษาประสิทธิภาพของเอนไซม์เอโซรีดักเตส (Azo1) จากแบคทีเรีย *Staphylococcus aureus* และใช้ NADPH เป็นตัวให้อิเล็กตรอนในการย่อยสลายสีย้อมเอโซชนิด Methyl Red พบว่า หลังจากย่อยสลาย Methyl red แยกตัวได้เป็น *N,N*-dimethyl-p-phenylenediamine และ 2-aminobenzoic acid (รูปที่ 2.8) Yoo *et al.* (2001) พบว่า องค์ประกอบที่อยู่ภายในของเซลล์ที่แตกออก สามารถทำหน้าที่เป็นตัวให้อิเล็กตรอนได้ในกระบวนการย่อยสลายสีเอโซทางชีวภาพภายใต้สถานะแอนแอโรบิก

8. ค่า redox potential อัตราการย่อยสลายขึ้นอยู่กับความต่างศักย์ระหว่างให้อิเล็กตรอนและตัวรับอิเล็กตรอน โดยอัตราการย่อยสลายจะเพิ่มขึ้นเมื่อค่าความต่างศักย์เป็นบวก (Wang *et al.*, 2008)

9. Redox Mediator การเติมสารสังเคราะห์ที่ทำหน้าที่เป็น redox mediator ซึ่งมีผลต่อค่า redox potential ให้อยู่ระหว่าง -200 mV ถึง -350 mV ตัวอย่างเช่นในปฏิกิริยารีดักชันของสีเอโซจะอาศัยสารจำพวก quinone และ hydroquinone ร่วมกันทำหน้าที่เป็น redox mediator ในการขนส่ง reduction equivalents จากเซลล์สู่ภายนอก (Wang *et al.* 2008)